

OILANING IJTIMOYIY QADRIYAT SIFATIDA ANGLASHNING IJTIMOYIY-IQTISODIY MODELI.

Inagamova Feruza Xurshitovna

ALFRAGANUS UNIVERSITY NOTTning

“Ijtimoiy fanlar” kafedrası dotsenti

<https://orcid.org/0009-0008-4281-7285>

inagamovaferuza4@gmail.com

Falsafa tarixida oila va unga aloqador muammolarini tushunish turli konseptual yondashuvlar doirasida rivojlangan. Ilmiy yondashuv tarixiylik tamoyiliga asoslangan bo'lib, bu oila evolyutsiyasini va uning institutsional shakllarini kuzatish imkonini beradi. Shu sababli, oila institutni o'rganishga doir dastlabki yondashuv sifatida evolyutsion yondashuv XIX asrning o'rtalarida shakllandi. Ammo, bu bilan oila institutining shakllanishini shu davr bilan bog'lash xatodir.

Ma'lumki, “oilalar – avlodlar davomiyligini ta'minlovchi, an'analarni, qadriyatlar, urf-odatlarini, qolaversa, xalqimiz asrlar davomida shakllangan ma'naviy merosining avloddan avlodga o'tishini, uzoq yillar saqlanib qolishini ta'minlovchi”¹ maskandir. Shu tufayli oila instituti insoniyat taraqqiyotining har bir bosqichida mavjud ijtimoiy boshqaruv tizimi tomonidan qo'llab-quvvatlanib, rivojlanishi uchun sharoit yaratilib kelingan. Ushbu masala bugun Uchinchi Renessansni amalga oshirayotgan davlatimizning ham doimiy diqqat e'tiborida turibdi. Bu haqda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “Oila kichik vatan, oilalar tinch bo'lsa, baxtli bo'lsa, vatan tinch bo'ladi!”², – deya ta'kidlagan.

“Insoniyat tarixiy taraqqiyotning har qaysi bosqichida, xususan, kishilarning dastlabki urug'-jamoalarga birlashib hayot kechirayotgan davrlaridan to bugungi kungacha bo'lgan davrda oilalar va nikoh munosabatlari vujudga”³ kelib, jamiyat taraqqiyotiga mos ravishda rivojlandi. O'z navbatida oilalar ham jamiyat yuksalishida ham muhim vazifani bajarib, kelajak hayot uchun sharoit hozirlaydi. Shu sababdan, oilalar va nikoh masalalarini qadriyat darajasiga ko'tarib, har qaysi taraqqiyot bosqichida ushbu masalaga munosabat qanday bo'lganligi o'rganish va tahlil qilish o'ta muhim hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

“Oilalar – bu nikohga yoki qon-qarindoshlik munosabatlariga asoslangan kishilar ijtimoiy birligining dastlabki ko'rinishlaridan biridir. Oilalar sinflar, millatlar,

¹ https://api.moiti.uz/media/book/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F_11_noyabr_2022.pdf.

² O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 19-yanvar kuni xalq deputatlari Surxondaryo viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyasidagi nutqi // <https://uza.uz/uz/posts/oila-adriyatining-umri-bardavom-b-lmo-i-shart-14-05-2020>

³ Обеспечение баланса частноправового регулирования общественных отношений в парадигме конвергенции норм права: научные воззрения доктора юридических наук, профессора А.Н. Левушкина: монография (в двух томах, том 2) (Левушкин А.Н.). "Юстицинформ", 2023 г.

davlatlardan ancha ilgari paydo bo'lgan eng qadimgi ijtimoiy institutlardan"⁴ biri hisoblanadi. Oila murakkab ijtimoiy voqelikni ifodalab, o'zida ijtimoiy munosabatlar, jarayonlarning turli xil shakllari mujassamlashtiradi va unda turli-tuman insoniy va ijtimoiy ehtiyojlar qondiriladi.

"Shu sababdan ko'pchilik olimlar tomonidan "Oila va nikoh munosabatlari" murakkab hamda keng qamrovli ijtimoiy hodisa sifatida baholanib, uni o'rganish, u haqda munosabat bildirish katta tajriba va mas'uliyatni talab qiladi"⁵. Oila institutining ijtimoiy-tarixiy, huquqiy, sotsiodemografik shakllanishi borasida ko'plab tadqiqotlar o'tkazilgan⁶ bo'lsa-da, uning etnologik, etnosotsial hamda aksiologik ahamiyati nuqtayi nazardan tahlili hali to'liq amalga oshirilmagan. To'g'ri, bunday tahlilga oid materiallar barcha tadqiqotlarda uchraydi, ammo ular ma'lum bir ilmiy, falsafiy konsepsiya nuqtayi nazaridan jamlanmagan va tahlil qilinmagan.

Dissertatsiyaning ushbu qismida yoshlari ongida oila mustahkamligi tushunchasini shakllantirish masalasini tahlil qilish rejalashtirilgan. Nazarimizda ushbu maqsadga erishish uchun dastlab oila, oilaning dastlabki ko'rinishlari, shakllanish bosqichlari, oila mustahkamligi hamda oilaviy munosabatlar barqarorligi tushunchalari mohiyatini tahlil qilish, yoritish muhim.

Oilaning ijtimoiy qadriyat sifatida anglashning ijtimoiy-iqtisodiy modeli F.Engelsning "Oila, xususiy mulk va davlatning kelib chiqishi" asarida asoslab berilgan. F.Engels ishlab chiqarish munosabatlarini tahlil qilar ekan, ushbu munosabatlarni bir qismi bo'lgan oilaviy munosabatlarni ham tadqiq qilgan va quyidagicha munosabat bildirgan. "Oilaviy o'zgarishlarning obyektiv-tarixiy shakli mehnat munosabatlari bilan bog'liq bo'lib, uning o'zgarishi nikohning guruhiiy shakllaridan monogamiyaga o'tishiga olib keldi"⁷.

"Inson taraqqiyotining dastlabki bosqichlarida oilalar bugungi ko'rinishdagi oilalardan ancha farq qilib, tartibsiz aloqalarga asoslangan. Asta-sekinlik bilan kishilar ijtimoiy ongning o'sishi jamiyatining taraqqiy etishiga, ijtimoiy munosabatlarni yangi bosqichga ko'tarilishiga va dastlabki ijtimoiy birliklarning shakllanishiga"⁸ olib keldi. Insoniyat ijtimoiy tashkil topishining eng qadimiy shakli bu urug'-qabila bosqichi hisoblanib, unda urug' bir ayol urug'idan tarqagan, matriarxat⁹ zotidan kelib chiqadigan (matriarxat - urug'chilik tuzumining dastlabki shakli bo'lib qarindoshlik ona tomonidan belgilanadigan bosqich) kishilarni o'zida birlashtiradi. Bu tipdagi oilada guruhli nikoh (poligamik) mavjud bo'lib, bolalarning

⁴ 17308854099397183dar aja.pdf <https://www.interaktiv.oak.uz/avtoreferat/3aO14339fO1.file>.

⁵ <https://saarj.com/wp-content/uploads/ACADEMICIA-NOVEMBER-FULL-JOURNAL-2022.pdf>.

⁶ Harman H. A Woman's Work. – Penguin UK, 2017. – P. 416; Cheatham H. E., Stewart J. B. Black families: Interdisciplinary perspectives. – Routledge, 2017. – P. 402.; Шнейдер Л. Б. Семья: оглядываясь вперед. – М.: Издательский дом "Питер", 2013. – С. 368.; Венингер О. Пол и характер. – Ростов на Дону, Феникс, 1998; Семья 1 2. Книга для чтения. – М.: Политиздат, 1991; Убайдуллаева Р.А. Семья в Узбекистане. – Ташкент, 2012. va boshqalar

⁷ Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. – Litres, 2022. – С. 250.

⁸ <http://zi-kozlov.ru/collections/psychology-XXI-2025.pdf>.

⁹ Jabborov I. Jahon etnologiyasi asoslari. – Toshkent: "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008.

otasini aniqlashning iloji bo'lmagan, shuning uchun ham bolalarning kelib chiqishi ona tomondan aniqlangan. Shu tariqa urug' – mohiyatan matriarxat oilalardan iborat bo'lib, onaning zotidan tarqalgan barcha avlodni bir-biriga chatishtirib, jamiyatni bir butun yaxlit qiyofasini yaratgan. Garchi biz tahlil qilayotgan ushbu davrda oila va nikoh munosabatlari "mukammal darajada rivoj topmagan yoki qaysidir me'yorlar asosida nazorat qilinmagan bo'lsada, ma'lum ma'noda bugungi ko'rinishdagi oila va oilaviy munosabatlarini shakllanishi uchun asos bo'lgan juft bo'lib yashash"¹⁰, himoya qilish, yordam berish, qizg'anish, mehr ko'rsatish, naslni davom qildirish kabi ko'plab xususiyat va belgilarni o'zida namoyon qilgan.

Kishilik jamiyati ijtimoiy hayotini yuksalishi oilaviy munosabatlariga ham ta'sir ko'rsatib, munosabatlarni o'zgarishiga, dunyoqarashning mukammallashtirishiga va urug' tuzumini yangilanishiga olib keldi. Bu yangi urug'chilik bosqichi patriarxal urug'chilik deb nomlandi (urug'chilik tuzumi shakli bo'lib, mehnat qurollari va xo'jalik yuritish shakllari takomillashgani sayin jamoadagi yetakchilik mavqei asta-sekin erkak kishiga o'ta boshlagan va qarindoshlik ota tomonidan belgilanadigan bosqich) va urug' asosini patriarxal oilalar tashkil etdi.

"Oila" so'zini avval lug'at jihatidan o'rganadigan bo'lsak, u arab tilidagi "avlun", "aylatun" so'zlaridan olingan bo'lib, "ta'minlash", "boqish", "ayolmand" kabi ma'nolarni anglatadi. Istilohda esa "Er-xotin, ular bilan birga yashovchi kishilar majmui, xonadon", "Bir maqsad, maslak bilan birlashgan ko'p kishilar, xalqlar, mamlakatlar" ma'nolarida ishlatiladi.

Xalqimizda oilani muqaddas, ya'ni uni tabarruk, aziz, hurmatga sazovor deb qaraladi. Albatta bu bejiz emas. Chunki, oila jamiyat ichra kichik jamiyat hisoblanadi. Oilalar barpo bo'lishi va ulardan zurriyotlarning dunyoga kelishi insoniyat naslining davom etishi omilidir. Shu bilan birga farzandlarni tarbiyalab, ilmi, odobli, har tomonlama yetuk, xalq va yurtiga, qolaversa insoniyatga manfaati tegadigan bo'lib yetishishida oila katta maktab vazifasini o'taydi.

Mamlakatimizning bosh qomusida oilaning jamiyatdagi o'rni qonun bilan belgilab berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60- son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 1-martdagi "Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF 81-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 1-martdagi "Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-146-son qarori.

¹⁰ Социальная адаптация молодой семьи в России.

4. Jamolov, d. (2025). Globallashuv sharoitida milliy an'ana va qadriyatlarni asrash zaruriyati. «acta nuuz», 1(1.2. 1), 85-87.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-87-son Farmoni.
6. Жамолов, Д. Б. О. (2020). Национальная культура и идентичность в контексте глобализации. *Достижения і перспективи науки, освіти та виробництва: 2020 [зб. наук. пр.]*, 108.
7. Kumar, A., Narboshova, M., Samadov, H., Xaldibekova, F., Mirasimov, E. S., Xujaev, M. I., & Jumaniyazova, S. R.
8. Isoxonovich, X. M. (2026). OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA BARQAROR RIVOJLANISH TAMOIYILLARI VA YASHIL TEXNOLOGIYALARNI INTEGRATSIYALASHNING INNOVATION MEXANIZMLARI. *Alfraganus Universiteti Konferensiya Materiallari*, 9(1), 22-26.
9. (2027). Services Design and Management. In *Educational Innovations in Digital Humanities* (pp. 59-96). IGI Global Scientific Publishing.
10. Isoxonovich, X. M., Ulugbek, U., Natarajan, R., Bekzod, B., Selvakumar, A., & Rajabovna, J. F. (2027). When Values Become Markets: How Green Consumer Mindsets Shape Innovation Pathways. In *Influences of Consumer Behavior on Green Innovation* (pp. 27-56). IGI Global Scientific Publishing.
11. Римский В. П. и др. Антропогенез, этногенез и происхождение сознания //Гуманитарные ведомости ТГПУ им. ЛН Толстого. – 2021. – №. 1 (37). – С. 19-35.
12. <https://oefen.uz/uz/documents/referatlar/umumiy/oilaning-rivojlanish-tarixi>

Ushbu jurnal Toshkent shahar Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar boshqarmasining «Ommaviy axborot vositasi sifatida faoliyatini amalga oshirish»ga №060125 raqamli guvohnomasi asosida ruxsat etilgan.

**Nashrga ruxsat berildi 19.04.2026 y.
Bichimi 84/60.1/8. Bosma tabog'i 5.
«ALFRAGANUS UNIVERSITY» nashriyotida tayyorlandi.
Muharrir: Xolbekov S.**
